

Çarpıcı bir sağlıkta dezenformasyon vakası: Tuz tansiyonu yükseltmez, aksine düşürür mü?*

Prof. Dr. İsmail Tayfun Uzbay

1982 yılında İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesinden mezun oldu. 1997-1998 yıllarında ABD Kuzey Texas Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Merkezi Farmakoloji Bölümü'nde ve 1999 yılında İtalya Cagliari Üniversitesi Eczacılık Fakültesi Toksikoloji Bölümü'nde araştırmacı olarak çalıştı. 2003-2011 yılları arasında GATA Tıp Fakültesi Tıbbi Farmakoloji Anabilim Dalı Başkanı olarak görev yaptı. 2003-2012 yılları arasında TÜBİTAK Ulakbim Türk Tıp Dizini Kurulu üyeliği görevini yürüttü. Şizofreni hastalığının oluşumu, tanısı ve tedavisine yönelik yeni bir yaklaşım ileri sürmüş ve ilaç adayı üç molekülün incelemeli patentini aldı. Halen Üsküdar Üniversitesi Tıp Fakültesi Dâhili Tıp Bilimleri Bölüm Başkanı ve Nöropsikofarmakoloji Uygulama ve Araştırma Merkezi (NPFUAM) müdürüdür.

ç hastalıkları profesörü Canan Efen-digil Karatay, geçtiğimiz yıl medyaya yaptığı sözde ezber bozan popüler açıklamalarına bir yenisini ekledi. “*Bol bol tuz yemekten çekinmeyin, kayatuzu yüksek miktarda alındığında tansiyonu yükseltmez, aksine düşürür.*” dedi. Sayın profesörün daha önce de “*Çocuklara sınırsız miktarda şekerli Türk kahvesi içirilmesi*” (1), “*Şeker hastalığının genetik bir profilinin olmadığı*” (2, 3), “*Su içer gibi bardaklarca zeytinyağı içilmesi*” (4) ve “*Kolesterol düşürücü ilaçların kullanılmaması*” (5, 6) gibi kanıt dayalı bilimsel gerçeklerle bağdaşmayan ve insan sağlığında telafisi mümkün olmayan zararlara neden olabilecek başka ezber bozan iddiaları da vardı. Karatay’ın önerileri ilginç bir şekilde toplumun eğitimli kesimi hatta bazı sağlık profesyonelleri arasında da ilgi görüyor. Uyarı amaçlı sosyal medya paylaşımlarınız veya bir konferansta Karatay’ı eleştirmeniz durumunda karşınızda kendisini şiddetle savunan ve sizi suçlayan birilerini buluyorsunuz. Sayın Karatay’ın geçen yıl *Gerçek Tıbbın 10 Şifresi* adlı yeni bir kitabı çıktı (7). Kitabın kapağındaki isminin yanında profesör unvanı da kullanılmış. Doğal olarak kitabı eline alan birinin ilk izlenimi, gerçek tıpla ilişkili yeni ve önemli bilgilerin;

önemli bir akademisyen tarafından açıklandığı şeklinde oluyor. Başka bir şey düşünmek mümkün değil, çünkü Sayın Karatay bir iç hastalıkları uzmanıdır ve ülkemizin bir üniversitesinin profesör kadrosundadır. Kitap, girdiğiniz bütün kitapçılarda sizi hemen girişte karşılıyor. Ayrıca en çok satanlar rafında ve bilim kitapları arasında sürekli “Al beni!” diyerek sizi uyarıyor. Böylece hocanın kadim hayranları dışındaki kitlenin de dikkati çekiliyor. Piyasaya çıkmadan önce medyanın popüleritesi yüksek gazetecilerinden Ayşe Arman, kitabı tanıtmaya yönelik önemli röportajlar yayımladı. Bunların birinde “Canan Karatay ile sokakta yürümenin mümkün olmadığını, toplumda pop yıldızı Tarkan etkisine sahip” olduğunu ifade etti (8). Ayşe Arman’ın bu saptaması, Karatay’ın ağzından topluma ulaşan sağlıkla ilgili önerilerin önemini birkaç kat daha artırıyor. Buradan toplumun Tarkan benzeri bir idol olarak gördüğü Karatay’ın her sözüne kolayca inanıp sorgulamaksızın uygulayacağı çıkarımını yapmak pek de mantıksız olmaz. *Gerçek Tıbbın 10 Şifresi* özenli bir şekilde basılmış. Bilimsel bir kitabın uymak zorunda olduğu, iddiaları ilgili kaynaklarla destekleme ve kaynakların künyelerini anlaşılır biçimde açıklama özelliği de ihmal edilmemiş.

Bu, Tarkan kadar tanınmış bir akademisyen tarafından yazılan kitabın güvenilirliğini ve etkisini daha da artırıyor. Ancak uzman gözüyle dikkatle incelendiğinde kitabın bu şartları sadece görüntüsel olarak sağladığı anlaşılıyor. Her vesile ile kanıt dayalı bilime ve batı tıbbına karşı duruşu ile halkımızın ve Ayşe Arman gibi gazetecilerin gönlünde taht kuran değerli akademisyenimiz, çoğu iddiasını desteklemek için kitabına koyduğu kaynakları ya dikkatli okumamış ya da kaynak gösterimi konusunda özensiz davranmış. Çünkü kitabında kullandığı bazı kaynaklar, iddia ettiği konularla ya ilişkili değil ya da başka bir şey ifade ediyor. Burada tüm kitaptaki iddiaları ve bunları desteklemek için kullanılan kaynakları ele alsak başka bir kitap yazmak gerekecek. Bu nedenle sadece oldukça önemli görülen bir tanesi üzerinde durulacaktır. Kitabın 132. sayfasının 5. paragrafında Karatay tam olarak şunları söylüyor: “*ABD Washington Üniversitesinde görevli araştırmacı Belding H. Scribner, 1983 yılında yüksek doz tuz verdiği kişilerin damarlarında gevşeme yani genişleme olduğunu göstermiştir.*”²⁶⁸ İzleyen paragrafta da “*Damarların genişlemesi, biliyoruz ki tansiyonu yükseltmez aksine düşürür*” diyerek devam ediyor. Bu iddia, kan

basıncı ile tuz kullanımı arasındaki ilişkiyi açıklayan ve yıllardır kabul gören, sağlık bilimleri alanında öğrencilere öğretilen, bilim kitaplarında yazılan ve kanıta dayalı tıpta uygulanan bilgi ile tamamen zıt yöndedir. Böylece Karatay; bilinen, yerleşik bilginin tam aksini savunarak “ezber bozan” bir akademisyen görüntüsü veriyor. İddiasının sonunda kullandığı 268 numaralı kaynağın JAMA (Journal of the American Medical Association) isimli Batının en saygın tıp dergilerinden birinde yayımlanmış olması ilk bakışta kendisine önemli bir destek sağlıyor. Kitaptaki bu satırlar ve dayanağı olan kaynak ilk okunduğunda, akla yazarın herkesin gözünden kaçan ya da çeşitli nedenlerle dikkate alınmayan önemli bir klinik çalışma üzerinden tartışma başlatmak istediği ya da buna dikkat çekmek istediği geliyor. Ancak yüksek dozda tuzun tansiyon düşürücü olduğu ve aşırı tuz tüketmekten çekinilmemesi iddiası daha fazla kaynakla, daha net bir biçimde desteklenmesi gereken bir yaklaşımdır. Bu nedenle ilgili makale ve literatür dikkatli bir şekilde incelenmiş ve gözden geçirilmiştir. İddiaya temel teşkil eden Scribner’in makalesi (9) kitaptaki ifadenin aksine klinik bir çalışma içermemektedir. Yaklaşık bir buçuk sayfalık yazı, tuz ve hipertansiyon ilişkisi üzerine yine aynı dergide yayımlanan başka bir makaleye de atıfta bulunarak diyetle yer alan tuzun, hipertansiyon ile ilişkisini değerlendiren kısa bir derleme niteliğindedir. Yani Karatay’ın iddia ettiği gibi birilerine Belding Scribner tarafından yüksek dozda tuz verilmesi ve bunu izleyerek

damarlarda gevşeme gerçekleştiğine dair bir gözlem veya böyle bir veri sunulması söz konusu değildir. Dahası ne bu makalede ne de atıfta bulunduğu diğer makalelerde (10, 11) tuz verilen birlerinde damarların gevşemiş olduğundan söz edilmediği gibi Karatay’ın iddialarını destekleyen herhangi bir ifade de bulunmamaktadır. Bu makalelerle yetinilmeyerek ısrarla, tuzun damarlarda genişletme yaptığı ya da yüksek dozda tuz veya kaya tuzu ile tansiyonun düşürüldüğü, ciddi bilim dergilerinde yayımlanmış bir yazı arandı. Böyle bir rapora ulaşılmadığı gibi ulaşılan bilimsel yazılar bu iddianın tam tersini savunmaktadır. Bilimsel literatürdeki ortak kanı, aşırı tuz tüketiminin hipertansiyon için iyi bir şey olmadığı, duyarlı kişilerde tuz kısıtlamasının tansiyonun düşürülmesine yardımcı olarak yaşam kalitesini ve süresini artırdığı şeklindedir. Diyet ile alınan tuzun damarlar üzerine etkilerini inceleyen, nispeten yakın tarihli kapsamlı bir çalışmada da aşırı tuz tüketiminin veya duyarlı kişilerde diyet ile alınan tuzun zamanla damar yüzeyinde hasar oluşturduğu ve damar sertliğine yol açtığı, ilgili fizyolojik düzenek üzerinden net bir şekilde anlatılmaktadır (12). Bu arada kaya tuzu ile sofraya tuzunun, her ikisinin de sodyum ve klorid içerdiğinin, kaya tuzunun kan basıncı veya böbrekler üzerine sofraya tuzundan farklı bir etkisi olmadığını da altını çizmek gerekir. Karatay, kitabında tuz damarları gevşetir gibi hatalı bilgileri sözde kanıtlara dayandırmaya çalışırken bir akademisyenin asla yapmaması gereken etik bir ihlal gerçekleştirmiştir. Bu nedenle

Çocuklarına enerji içeceği veya kahve vererek okul başarısını artırmak isteyen ve benim “Kafein, özellikle de enerji içecekleri bağımlılık yapar, çocuklarda bu kadar rahat kullanılmaması gerekir” şeklindeki uyarılarıma şüpheyle yaklaşıp Karatay’ın tavsiyeleri üzerinden kendini savunan pek çok anne ve baba ile tanıştım. Gerçi Karatay daha sonra enerji içeceklerinin zehir olduğunu ve kullanılmaması gerektiğini de ifade etti, ancak bu ifadesi her nedense diğerleri kadar medyada yer bulmadı.

ğünü müz Türkiye’inde bir akademisyen tarafından yazılmış olsa bile, kitapları sorgulayıcı ve eleştirel bir bakış açısı ile okumak ve kanıt diye sunulan kaynakları incelemenin gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Karatay’ın kitabının ilgili sayfasında Washington U’niversitesinde görevli araştırmacı Belding H. Scribner diye tanımladığı kişinin kendi alanının

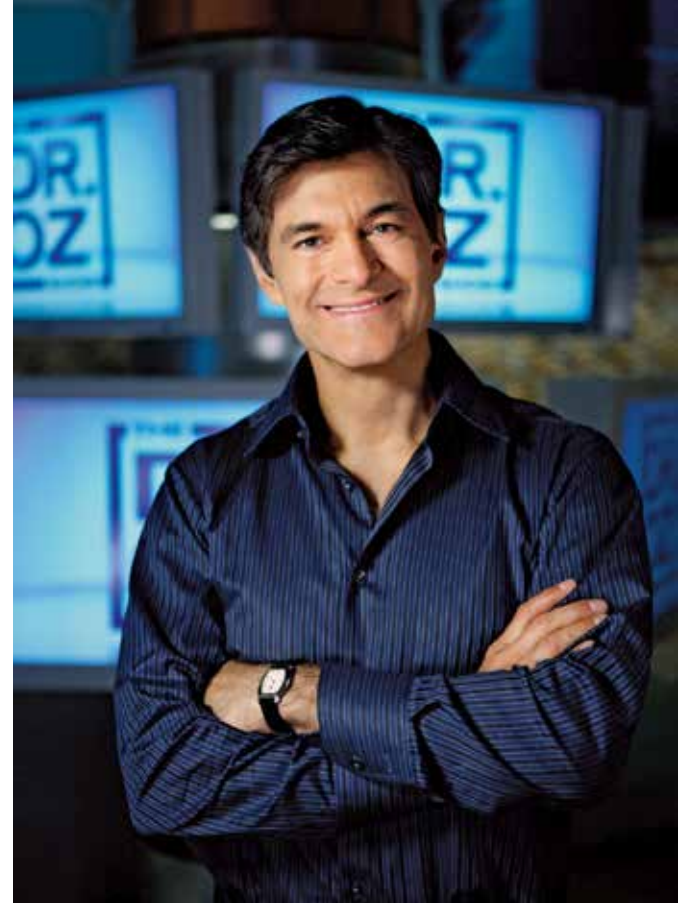
Canan Karatay, kitabında kaynak çarpıtarak ölümcül sonuçları olabilecek bir konuda topluma yanlış bilgi veriyor, hayranları buna hiç takılmadan yorumu uzmanlık gerektiren ama uzmanı olmadıkları başka kaynakları öne çıkararak profesörü savunuyor. Bilim, akademik camia ve toplum adına son derece üzücü bir durum.

ne kadar önemli bir şahsiyeti olduğundan ve neler yaptığından da haberi yok gibi görünmektedir. Bilseydi, Scribner'i böyle bir iddiaya alet etmeye çalışmazdı. Bilimsel makalelere ulaşmada önemli bir dijital kaynak olan PUBMED veri tabanında, Canan Karatay'ın hiçbirinde ilk isim olmadığı sadece 5 makalesine ulaşılırken Scribner'in 45 tanesinde ilk isim olduğu 171 makalesine ulaşılabilir. "Scrib" lakabı ile tanınan Profesör Belding Hibbard Scribner kendi adı ile anılan Scribner Shunt'ı denilen düzeneği icat ederek kullanıma sokmuş bir bilim insanıdır. Her ne kadar bu alet zamanla terk edilmiş olsa da bugünkü diyalizin gelişmesine önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Scribner'in çalışmalarının neredeyse tamamı böbrek yetmezliği, diyaliz, kan basıncı ve kalp-damar sistemi ile ilişkilidir. Bu çalışmalarının hiçbirinde Karatay'ın iddiaları ile paralel bir fikir ileri sürmemiştir. O'lum'u sonrası çalışmalarını anlatan iki önemli biyografik yazıda da (13, 14) Scribner'in hastalara tuz verip damar

genişlemesi yaptığına ya da bununla ilişkili bir çalışması olduğuna dair herhangi bir bilgi yoktur.

Bu yazı muhtemelen içinde hatırı sayılır miktarda yüksek eğitilmiş bir kitleyi de barındıran Karatay hayranlarını çok öfkeli edecektir ve yazıyı Batı'dan alınan kaynaklar ile Karatay'ı karalamaya çalışmakla suçlayacaklardır. Sosyal medyada toplumu uyarmak amacıyla bunlar yazıldığında da buna benzer tepkiler ortaya çıkmıştı. Toplum sağlığını korumaya yönelik bazı uyarıları batı üzerinden Karatay'ı karalamak olarak algılayan kitle, her nedense Karatay'ın kitabında yer alan ve bazılarının sonuçları çarpıtılarak veya hatalı verilen kaynakların çoğunun batılı bilimcilerden alındığını göz ardı ediyorlar. Her nedense hiç kimse deneyimli bir profesörün kitabında bir kaynağı hatalı kullanılarak son derece yanlış bilgiler vermesinden rahatsızlık duymuyor. Üstelik hata yapmışım deyip düzeltmesini beklemedikleri gibi halâ aynı bilgiyi içeren kitabın seçkin kitapçıların gözle görülür yerlerinde pazarlanmaya devam etmesini de sorgulamıyorlar. Bir tıp profesörü kitabında kaynak çarpıtarak ölümcül sonuçları olabilecek bir konuda topluma yanlış bilgi veriyor, hayranları buna hiç takılmadan yorumu uzmanlık ge-

rektiren ama uzmanı olmadıkları başka kaynakları öne çıkararak profesörü savunuyor. Bilim, akademik camia ve toplum adına son derece üzücü bir durum. Bu yazıda Karatay'ın çarpıttığı kaynaklardan sadece biri örneklenmiştir. Profesör düzeyinde bir iç hastalıkları ya da kardiyoloji uzmanının, Scribner gibi bir bilimcinin kaynağını, kitabında bu şekilde kullanmasının hiçbir mazereti olamaz. Karatay kaynağı çarpıtılarak kullanılmakla kalmamış medyanın da desteğiyle yanlış ve ciddiye alındığında ölümcül sonuçları olabilecek bir bilgiyi düzeltme yapmaksızın topluma iletmeye devam etmiştir. Bu haberlere bağlı olarak aşırı tuz alıp tansiyonunu düşürmeye çalışırken veya tuz kısıtlaması yapması gerekirken bunu yapmadığı için zarar görenler olup olmadığını bilmiyoruz. Madde bağımlılığı üzerine verdiğim konferanslarda çocuklarına enerji içeceği veya kahve vererek okul başarısını artırmak isteyen ve benim "Kafein, özellikle de enerji içecekleri bağımlılık yapar, çocuklarda bu kadar rahat kullanılmaması gerekir" şeklindeki uyarılarıma şüpheyle yaklaşmış Karatay'ın tavsiyeleri üzerinden kendini savunan pek çok anne ve baba ile tanıştım. Gerçi Karatay daha sonra enerji içeceklerinin zehir olduğunu ve kullanılmaması gerektiğini de ifade etti, ancak

bu ifadesi her nedense diğerleri kadar medyada yer bulmadı. Türk kahvesine yönelik bir düzeltme ise hala gelmedi. Karatay'ın yaptığı, agnotoloji yani cehalet bilimine çok net bir örnektir. Uyarıya çalıştığınız insanların size saldırması da öğrenilmiş cehaletin ne kadar zor temizlenebilecek bir şey olduğuna işaret ediyor. Öğrenilmiş cehalet algısı, yönetilerek kafasına sokulmuş hatalı bilgiyi gerçek sanma gafletidir. Öğrenilmiş cehalet kurbanları için okumak, araştırmak ve sorgulamak zahmetli bir iştir. Tek doğru, kendilerinin savunduğu tezdır. Farklı düşünenler ise haindir. Ancak hatalı bilgi sakız gibidir, bulaştığı yerden kolayca sökülmez. Hatalı bilgiyle donanmış öğrenilmiş cehalet kurbanlarının, yanlışlığın farkına varsalar dahi hayat görüşlerine sinmiş olan kirlilikten yakalarını sıyrılmaları zordur. Bu durumda hatalı bilgiye sahip olduğunu kabullenmek yerine kendilerini uyarınları suçlamak daha kolay ve rahatlatıcı bir yoldur (15). Bu konu özelinde sosyal medyada yapılan uyarıların üzerinden bir yıldan fazla bir zaman geçti. Uyarılar medya kanallarında çok kısıtlı olarak yer alırken süreçte medya Canan Karatay'a daha çok söz verdi. O da iddialara bilimsel üslup ve olgunlukla yanıt vermek veya hatayı düzeltmek yerine iddialarını sürdürmeye devam etti. Kitabı da en küçük bir değişiklik ya da düzeltme yapılmaksızın seçkin kitapçıların raflarında ilgilenenlerle buluşmaya devam ediyor.

Karatay'ın giderek artan duyarsızlığının ve etki alanının genişlemesinin altında, meydanın boş olmasının yanı sıra yasal yetersizlikler de var. Karatay'ın kitabında yaptığı çarpıtmanın ölümcül sonuçları olabilir. Bu çarpıtmaya hukuk açısından bakıldığında, bilerek yapıyorsa taammüden (planlayarak), bilmeyerek yapıyorsa yani kitaplarını başkası yazıyor veya kaynaklarını iyi kontrol etmişse taksirle (kazara) insan sağlığına zarar vermeye girer. Türk halkını hatalı bilgilerle bilimsel verilerle dolandırmının ve zarara sokmanın yasal yollardan ispatı ise oldukça güç. Meslek odalarının yaptırımları da caydırıcı ve etkili olmaktan uzak. Öte yandan alternatif tıp masalıyla milleti dolandırmaya hazır birileri, elde edeceği kazancın hesabının peşinde. Uhu' her geçen gün daha da artan bu tip akademisyenler, alternatif tıp kisvesi altında elde edilecek kazançlar için herkese lazım. Buna karşın ABD'de kalp-damar cerrahı Pro-

fesör Mehmet Öz, alanı dışına çıkarak Amerikan halkını yanlış bilgilendirdiği ve sağlığını tehlikeye soktuğu gerekçesiyle sorgulandı ve milyon dolarlarla ifade edilen yüklü bir tazminat ödedi. Columbia Üniversitesi Senatosu kendisini şiddetle kınadı. Şu anda Columbia Üniversitesinde başarılı kalp ameliyatlarını sürdürüp sürdürmediğini bilmiyorum. Daha çok New York'taki Presbiteryen Hastanesindeki Tamamlayıcı Tıp Programı ve Türk Hava Yollarının reklam filmleri ile gündemde. Radyasyon onkolojisi uzmanı Prof. Dr. Yavuz Dizdar da birçok medya kanalında büyük ilgi çeken bir iddiada bulunarak "Kokorecin iyi bir serotonin kaynağı olduğunu, kokoreç yemenin sizi mutlu edeceğini ve depresyondan koruyacağını" savunmuştu (16, 17). Bu değerli akademisyen de kokorecin ateşte kızartılarak yapıldığını ve serotoninin oda ısısında bile stabil halde kalamadığını hiç dikkate almadı. Karnınız açsa ve kokoreci seviyorsanız gerçekten de mutlu olursunuz, ancak bundan sorumlu olan kokoreçteki serotoninden ziyade karnınızın doyma hissi ile birlikte damak zevkinizin duyumsanmasını sağlayan dopamindir.

Gerçek ve geçerli bilgi vermeyen kitapların ve akademisyenlerin medya marifetiyle etki alanını giderek genişlettiği ülkemizde halk sağlığı ciddi bir risk ve tehdit altındadır. Bu tip dezenformasyonlara karşı meslek odalarının ve yasaların yaptırımları son derece yetersizdir. İşler o kadar ileri gitmiştir ki hekimliğe karşı şifacılığın, eczacılığa karşı aktarılığın savunulanlar türemiştir. Kanıta dayalı tıp yerine alternatif tıp savunulurken aşı karşılarının sayısı giderek artmaktadır. Sağlıkta dezenformasyonun akademisyenlerin fikirlerini beyan etme özgürlüğüne sokulmaya çalışılması ve bunun üzerinden yürütülen algı yönetimi, bu tip dezenformasyonları toplum sağlığı bakımından çok tehlikeli boyutlara taşıyabilir. Popüler olma uğruna meslek ilkelerini ve etik değerleri umursamaksızın dezenformasyon yapan akademisyenler, kanıta dayalı tıbbi, yüzlerce yıllık birikime sahip meslek hafızasını ve toplumda gerçek bilime olan ilgiyi ve saygıyı olumsuz yönde etkilemektedir. Sağlıkta dezenformasyonu engellemek üzere gerekli yasal düzenlemelerin yapılması ve asli görevi topluma gerçek haber vermek olan medyanın etik ilkelere önem vermesi yerinde olacaktır.

* Bu yazı büyük ölçüde www.tayfunuz-bay.com web sitesinde yer alan "Gerçek tıbbın on şifresi: Ne kadar gerçek ne kadar yalan" başlıklı yazıdan (Son Erişim: 23 Eylül 2019) ve *Cehalet Bilimi* isimli kitaptan (Uzbay T. Cehalet Bilimi, Destek Yayınları, İstanbul, 2019) derlenmiştir.

Kaynaklar

- 1) Çocuklara "Şekersiz Türk Kahvesi İçin" Tavsiyesi. <http://www.hurriyet.com.tr/kelebek/saglik/cocuklarsersiz-turk-kahvesi-icin-tavsiyesi-28474258> (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019).
- 2) Karatay Üniversitemizde Yine Ezberleri Bozdu. <http://www.yeniuyuzil.edu.tr/GazeteYeniYuzil/files/2018/gyy4.pdf?v=123> (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019).
- 3) Prof. Dr. Canan Karatay'dan Diyabet Açıklaması. <https://www.haberturk.com/saglik/haber/1059169-prof-dr-karatay-onemli-olan-hic-hastalanmamaktir> (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019).
- 4) Canan Karatay'dan Zeytinyağı Tavsiyesi: Su İçer Gibi Zeytinyağı İçin. <https://www.haberturk.com/canan-karatay-dan-zeytinyagi-tavsiyesi-su-icer-gibi-zeytinyagi-icin-1729776>, (Erişim Tarihi: 14 Eylül 2019).
- 5) Kolesterol ilaçları Kullanılmalı mı? <https://www.medimagazin.com.tr/ozel-saglik/tr-kolesterol-ilaclari-kullanilmalimi-9-19-70090.html> (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2019).
- 6) Canan Karatay: Kolesterol Diye Bir Hastalık Yok <https://tr.sputniknews.com/turkiye/201902021037441209-canan-karatay-kolesterol-diye-bir-hastalik-yok>, (Erişim Tarihi: 22 Haziran 2019).
- 7) Efendigil Karatay C. Gerçek Tıbbın 10 Şifresi. Hayy Kitap, İstanbul, 2018.
- 8) Arman A. Karatay Hoca'nın Yeni Önerisi: Korkmayın! Kayatuzu Kullanın Tansiyonu Yükseltmez, Duşurur! Hürriyet Gazetesi, 25 Şubat 2018 <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ayse-arman/karatay-hocanin-yeni-onerisi-korkmayin-kaya-tuzu-kullanintansiyonu-yukseltmez-dusurur-40752293> (Erişim Tarihi: 19 Haziran 2019).
- 9) Scribner BH. Salt and Hypertension. JAMA, 250(3): 388-389, 1983.
- 10) Holden RA, Ostfeld AM, Freeman DH Jr, Heltenbrand KG, D'Atri DA. Dietary Salt Intake and Blood Pressure. JAMA, 250(3): 365-369, 1983.
- 11) Beard TC, Cooke HM, Gray WR, Barge R. Randomised Controlled Trial of a No-Added-Sodium Diet for Mild Hypertension. Lancet 2(8296): 455-458, 1982.
- 12) Edwards DG ve Farquhar WB. Vascular Effects of Dietary Salt. Curr Opin Nephrol Hypertens 24(1): 8-13, 2015.
- 13) Couser WG. In Memoriam Belding H Scribner, MD 1921-2003. J. Am Soc Nephrol 14: 2419-2420, 2003.
- 14) Blagg CR. Belding Hibbard Scribner-Better Known as Scrib. Clin J. Am Soc Nephrol 5: 2146-2149, 2010.
- 15) Uzbay T. Cehalet Bilimi, Destek Yayınları, İstanbul, 2019.
- 16) Mutluluk Kokoreçte <https://www.takvim.com.tr/guncel/2017/11/21/mutluluk-kokorecte>, (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2019).
- 17) Dr. Yavuz Dizdar: Kokoreç 'Mutluluk' Verir. <https://www.sozcu.com.tr/2017/saglik/dr-yavuz-dizdar-kokorec-mutluluk-verir-2097735/> (Erişim Tarihi: 23 Eylül 2019).